

Tom 15/2023, ss. 399-426
ISSN 0860-5637
e-ISSN 2657-7704
DOI: 10.19251/rtnp/2023.15(17)
www.rtnp.mazowiecka.edu.pl

Tomasz Stolarczyk

Kazania i zbiory kazań Fabiana Birkowskiego OP z okresu poprzedzającego jego przyjazd do Krakowa (1628-1633). Zarys problematyki

Sermons and collections of sermons by Fabian Birkowski OP from the period preceding his arrival in Krakow (1628-1633). Outline of the problem

Streszczenie: W niniejszym zarysie omówiono ogłoszone drukiem kazania i zbiory kazań kaznodziei nadwornego dominikanina Fabiana Birkowskiego z ostatnich lat jego działalności literackiej (1628-1633). Były to kazania: świąteczne i niedzielne, pobożnościowe, pogrzebowe, satyryczne i polemiczne.

Słowa kluczowe: Fabian Birkowski, kazania, 1628-1633

Summary: This outline discusses published sermons and collections of sermons by the Dominican court preacher Fabian Birkowski in the last years of his literary activity (1628-1633). They were sermons: Christmas and Sunday, devotional, funeral, satirical and polemical.

Keywords: Fabian Birkowski, sermons, 1628-1633

Wstęp

Niniejszy zarys poświęcony został opublikowanym kazaniom i zbiorom kazań jednego z najważniejszych polskich kaznodziei epoki baroku dominikanina Fabiana Birkowskiego¹ z ostatnich lat jego działalności literackiej (1628-1633; samym głoszeniem kazań zajmował się właściwie aż do śmierci w 1636 r.). Jest to okres, w którym wydał drukiem stosunkowo najwięcej swoich kazań. Z drugiej strony F. Birkowski, zmęczony życiem i blichtrzem dworskim (był kaznodzieją nadwornym), wraca do swojego pierwotnego klasztoru św. Trójcy w Krakowie, by spędzić w spokoju ostatnie lata życia, ale z woli swoich konfratrów zostaje przeniesionym tego najstarszego i najważniejszego konwentu w polskiej prowincji.

Rysunek 1. Portret Fabiana Birkowskiego Źródło: M. Rowińska-Szczepaniak, Królowe „pamięcią pogrzebną wspomniane”.

Przy opracowaniu tematu wykorzystano dziewiętnastowieczne i pochodzące z początku XX w. wydania kazań F. Birkowskiego². Spośród literatury przedmiotu należy wymienić

¹ D. Dybek, „Bogu, co boskie, cesarzowi, co cesarskie...” – problematyka społeczno-religijna w kazaniach Fabiana Birkowskiego, „Napis” S. 12, 2006, s. 253.

² Zob. Bibliografia. Literatura podmiotowa.

przede wszystkim artykuły: Doroty Żrałko, Dariusza Dybka, Stanisława M. Kałdona, Marii Rowińskiej-Szczepaniak, Dobrosławy Platt, Jacka Krochmala, Janusza Śniegockiego³.

Fabian Birkowski – krótki życiorys

Zdaniem Doroty Żrałko, „największy wpływ na powszechnie przyjęty kształt biografii Birkowskiego miało kazanie pogrzebowe wygłoszone przez jezuitę Adama Makowskiego już 10 XII 1636, czyli następnego dnia po śmierci, i opublikowane w 1637 roku. [...] Nie można jednak tekstu napisanego wedle reguł kazania pogrzebowego traktować jako dokumentu. Splatają się tu w całość konwencja mowy pogrzebowej, relacja o zdarzeniach z biografii zmarłego i doraźne cele laudacyjne [...]. Przeprowadzona kwerenda archiwalna i biblioteczna pozwala zakwestionować niektóre wiadomości podane w tym kazaniu i powtarzane później przez badaczy”⁴. Według tej badaczki zastrzeżenia budzi już sama data urodzin Fabiana (sporadycznie pojawia się też imię Adam jako pierwsze) Birkowskiego – słowniki biograficzne, leksykony i różne prace historycznoliterackie podają rok 1566 (m. in. Maria Dynowska, Antoni Szlagowski, Stanisław M. Kałdon, Mieczysław Brzozowski, Józef Dąbrowski, Józef Sebastian Pelczar, Edward Ozorowski), niektórzy badacze nawet 1564 r. (Sadok Barącz). Ostatecznie D. Żrałko opowiada się za ustaleniami dominikanina Łucjana Wołka, który jako datę narodzin F. Birkowskiego przyjął 1569 r., a miejsce urodzin to Lwów⁵.

³ Zob. *Bibliografia. Literatura przedmiotowa*.

⁴ D. Żrałko, *Biografia Fabiana Birkowskiego w świetle kazania pogrzebowego Adama Makowskiego i badań archiwalnych*, „Pamiętnik Literacki” 96, 2005, z. 2, s. 215-216.

⁵ *Ibidem*, s. 216-217; przypisy 10-17; S. Barącz, *Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego w Polsce*. t. 2. Lwów 1861, s. 95; M. Dynowska, *Birkowski Fabian*, [w:] *Polski słownik biograficzny* (dalej: PSB), t. 2, Kraków 1936, s. 104-105; A. Szlagowski, *Życie, charakterystyka i dzieła ks. Fabiana Birkowskiego* [w:] *Mowy Pogrzebowe i przygodne Ks. Fabiana Birkowskiego z krytyczną oceną mówcy przez ks. Adolfa Szlagowskiego prof. Seminarium metropolitalnego*, cz. I, Warszawa 1901, s. 7; J. S. Pelczar, *Zarys kaznodziejstwa w Polsce*, wyd. II, Kraków 1917, s. 169; S. M. Kałdon, *O. Fabian Birkowski OP (1566-9 XII 1636) jako kaznodzieja*, „Premisla Christiana”, t. 9, 2001, s. 190; M. Brzozowski,

Przyszły kaznodzieja nadworny edukację rozpoczął w szkole katedralnej we Lwowie, a w 1585 r. został studentem Akademii Krakowskiej na wydziale *artium*. Znał on wówczas 3 języki: łacinę, grekę i hebrajski, co umożliwiało mu studia filologiczne nad tekstami⁶. Dwa lata później uzyskał stopień bakałarza⁷. Następnie po ukończeniu studiów filozoficznych F. Birkowski zdał egzamin licencjacki, który uprawniał go do nauczania na uniwersytecie. Wkrótce potem zatrudnił się w szkole miejskiej, a w 1594 r. uzyskał stopnie magistra *artium* i doktora filozofii, wchodząc do grona profesorów Akademii Krakowskiej. Jako *extraneus* prowadził od semestru letniego 1595 r. wykłady z greki, za które najprawdopodobniej nie otrzymywał wynagrodzenia. Analizował wówczas *Retorykę* i *Ekonomikę* Arystotelesa, *Roczniki* Tacyta, utwory Cycerona, *Fedon* Platona⁸.

W 1596 r. F. Birkowski otrzymał płatne stanowisko seniora Bursy Filozofów, a wiosną następnego roku bezskutecznie starał się o posadę rektora szkoły w Olkuszu. W tym samym roku ubiegał się, również bez powodzenia, o kanonię przy kolegiacie mniejszej także w Olkuszu⁹.

Zdaniem, niektórych badaczy – Wacława Aleksandra Maciejowskiego, Józefa Maksymiliana Ossolińskiego, Henryka Barycza oraz Marii Petzówny – porażki te wpłynęły na podjęcie decyzji o wstąpieniu przyszłego kaznodziei do zakonu św. Dominika¹⁰. Jednak wg wspomnianego już Lucjana Wołka, to „prawdziwe powołanie” skierowało kroki F. Birkowskiego w stronę *canes Domini*¹¹. W roku 1597 F. Birkowski rozpoczął roczny nowicjat w konwencie Świętej Trójcy w Krakowie oraz zapisał się

J. Dąbrowski, *Birkowski Fabian OP*, [w:] *Encyklopedia katolicka* (dalej: EK), t. 2, Lublin 1985, kol. 584; E. Ozorowski, *Birkowski fabian Adam*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, Warszawa 1981, s. 163.

⁶ D. Żrałko, op. cit., s. 217-218.

⁷ Ibidem, s. 218.

⁸ Ibidem, s. 219.

⁹ Ibidem, s. 220.

¹⁰ Ibidem, s. 220.

¹¹ Ibidem, s. 220.

do bractwa różańcowego, a w dniu 14 października następnego roku złożył śluby zakonne, po czym został skierowany na studia teologiczne do Studium Generalnego w Bolonii, gdzie przebywał do 1602 r. Po powrocie z Włoch otrzymał tytuł lektora teologii i w krakowskim *Studium Generale* dominikanów prowadził kurs teologiczno-filozoficzny *Pisma Świętego*. Wkrótce potem został magistrem nowicjatu i funkcję tę pełnił trzykrotnie: w okresie 5 lutego 1602 - 23 kwietnia 1603, 30 lipca 1605 - 25 kwietnia 1606 i 3 sierpnia 1609 - 7 września 1610, a od 8 sierpnia 1611 do 25 lipca 1612 r. magistra studentów. Przez wiele lat aż do 1614 r. był też sekretarzem konsylium konwentu krakowskiego¹². Pełnił także funkcję kaznodziei w kościele św. Trójcy (wg M. Dynowskiej) lub też w kościele Mariackim (wg Ł. Wołka)¹³.

W pierwszym kwartale 1614 r. F. Birkowski został powołany na urząd kaznodziei nadwornego królewicza Władysława, przyszłego króla Władysława IV i przeniesiono go do klasztoru św. Jacka w Warszawie przy ul. Freta, w którym jednak nie mieszkał (miał tzw. eksklustrację), gdyż na co dzień przebywał na dworze królewskim ze względu na pełnioną przez niego wówczas funkcję¹⁴. Zdaniem D. Żrałko, nie odgrywał on jednak prawdopodobnie wybitniejszej roli w otoczeniu króla Zygmunta III Wazy; nie został jego zaufanym doradcą, nie zajmował się sprawami ściśle politycznymi¹⁵. Mimo to z racji swojego urzędu zaangażowany był w bieżące sprawy polityczno-religijne, zwłaszcza w pertraktacje między różnymi wyznaniem – zasiadał w Radzie Duchownej, złożonej z teologów w celu wynegocjowania warunków pokoju. Władysław IV szanował i poważał F. Birkowskiego za wiedzę teologiczną, zalety ducha i umysłu oraz za talenty kaznodziejskie¹⁶.

¹² Ibidem, s. 221.

¹³ Ibidem, s. 222; M. Dynowska, op. cit., s. 104.

¹⁴ D. Żrałko, op. cit., s. 223, 224; Mieczysław Brzozowski i Józef Dąbrowski podają datę 1611 [M. Brzozowski, J. Dąbrowski, op. cit., kol. 584].

¹⁵ D. Żrałko, op. cit., s. 224.

¹⁶ Ibidem, s. 225; S. M. Kałdon, op. cit., s. 194; zdaniem Romana Żelazko „kaznodzieja, według Fabiana Birkowskiego, to współpracownik (kolega) Boga w dziele zbawienia ludzi

F. Birkowski brał udział także, jako kapelan-kaznodzieja obozowy, w dwóch wielkich kampaniach wojennych I Rzeczypospolitej – wyprawie królewicza Władysława na Moskwę w latach 1617-1618 oraz w obronie Chocimia w 1621 r.¹⁷

W 1618 r. F. Birkowski otrzymał tytuł magistra św. teologii, ale ze związanych z tym przywilejów mógł korzystać dopiero od października następnego roku¹⁸.

W 1634 r. F. Birkowski zrezygnował ze stanowiska kaznodziei królewskiego i wrócił do Krakowa do konwentu św. Trójcy, gdzie 26 września tegoż roku został wybrany na przeora, a zatwierdzony na to stanowisko 10 października. Został również kaznodzieją w kościele Mariackim. Przełożonym krakowskich Braci Kaznodziejów był bardzo krótko: ostatni raz przewodniczył obradom konwentu 18 grudnia 1634 r., a już w następnym zebraniu, które odbyło się 12 stycznia 1635 r. nie wziął udziału z powodu choroby. Wkrótce zrzekł się tej godności – nastąpiło to przed 2 marca tegoż roku, kiedy to nowym przeorem został o. Benedykt Klonowski. F. Birkowski zrezygnował również ze stanowiska kaznodziei w kościele N. M. P. w Krakowie¹⁹.

Były kaznodzieja królewski i przeor krakowski zmarł w dniu 9 grudnia 1636 r. w porze obiadu²⁰.

Kazania – pojęcie, historia

Za kazanie uznaje się każdą formę przepowiadania kaznodziejskiego, czyli przepowiadania Słowa Bożego. W średnio-wieczu wykształciły się 2 gatunki kazań: *sermo* i *homilia*, które w XVI-XVIII w. współlistniały ze sobą, przy czym popularność

[...] przez głoszenie (usta Pańskie) słowa Bożego [...]” [R. Żelazko, *Kaznodzieja według Fabiana Birkowskiego*, [w:] *Chrześcijańska odpowiedź na pytanie człowieka. W 750-lecie służby polskich dominikanów Bogu i ludziom*, Warszawa 1974, s. 462].

¹⁷ D. Żrałko, op. cit., s. 222-223.

¹⁸ Ibidem, s. 224; M. Rowińska-Szczepaniak, *Fabian Birkowski i jego misyjne przepowiadanie. W 370 rocznicę śmierci kapelana obozowego*, „Napis”, S. 12, 2006, s. 242.

¹⁹ D. Żrałko, op. cit., s. 225-226.

²⁰ Ibidem, s. 226.

każdego z nich była zmienna²¹. „Na stopień upowszechniana kazań typu homilijnego (ściśle związanego z perykopą ewangeliczną) czy kazań typu tematycznego (opartych o dowolny zestaw fragmentów Ewangelii) wpływały ogólne tendencje epoki”²².

W XVI w. (Sobór Trydencki 1545-1563) kazanie zostało uznane za podstawowy środek rozpowszechniania Słowa Bożego, a duchownym, którzy uchylali się od jego głoszenia groziły surowe kary kościelne. Kazania tematycznie miały odtąd być związane z Biblią i Dekalogiem. Od II połowy tegoż wieku upowszechniło się kazanie typu homilijnego oraz zatarły się różnice pomiędzy homilią a postyllą²³, która upodobniła się do tej pierwszej. Doceniono wówczas języki narodowe i nastąpiło odejście od powszechnej i uniwersalnej łaciny²⁴.

Barok w Polsce przyniósł wielką liczbę publikowanych zbiorów kazań. Wynikało to z ogólnego zamiłowania ówczesnych Polaków do retoryki. W kazaniach stosowano wtedy styl wzniosły, który osiągnęto poprzez bogactwo środków i słownictwa. Treść kazań była budowana na zasadzie dowolności w wyniku odrzucenia konstrukcyjnych norm renesansowych. Na znaczeniu straciły wówczas kazania typu homilijnego, podstawowym gatunkiem kaznodziejskim stało się kazanie tematyczne, dotyczące zagadnień moralnych opisywanych językiem potocznym, pełnym synonimów i makaronizmów. Podstawową funkcją kazania

²¹ B. Szady, J. Szady, *Kazania na Wielki Tydzień w epoce nowożytnej w Polsce*, [w:] *W kręgu wielkopostnej pobożności i bractw religijnych*, red. J. Bień et. al., Lublin 2007, s. 88-89; B. Migut, *Kazanie (pojęcie)*, [w:] EK, t. 8, Lublin 2000, kol. 1265 ; *Sermo* – forma przepowiadania kaznodziejskiego w znaczeniu mowy, która upowszechniła się w oparciu o język łaciński; *homilia* – rodzaj przepowiadania kościelnego, polegający na popularnym wyjaśnianiu, komentowaniu, aktualizacji i praktycznym zastosowaniu tekstów biblijnych, perykop ewangelicznych [ibidem, s. 89, 91; M. Brzozowski, B. Nadolski, *Homilia* [w:] EK, t. 6, Lublin 1993, kol. 175].

²² B. Szady, J. Szady, op. cit., s. 89.

²³ „*Postylla* – nazwa kazania typu homilijnego upowszechniona w średniowieczu pochodząca od słów *post illa verba textus*, <<gdzie wykład idzie regularnie jednego tekstu za drugim, myśl za myślą, a obok wykładu umieszcza się zastosowanie moralne i zachętę, przybierając ostatecznie postać krótkich nauczek i upomnień, przy czym jest łatwa i w głoszeniu i słuchaniu>>” [B. Szady, J. Szady, op. cit., s., 91].

²⁴ B. Szady, J. Szady, op. cit., s. 90.

barokowego stało się zszokowanie słuchaczy. Nastąpiło w ogóle zwyrodnienie tego gatunku²⁵.

Od połowy XVIII w. podstawowym celem kazania stało się wykształcenie obywatelskie. W treści kazań pojawiły się podstawowe cechy epoki oświecenia, jakimi były naturalizm i moralizatorstwo. W kazaniach stosowano argumentację wynikającą bardziej z doświadczenia i rozumu niż z Pisma Świętego i tradycji chrześcijańskiej. Argumenty rozumowe stały się ważniejsze niż tzw. argumenty „powagi”, czyli dowody oparte na autorytecie Boga pochodzące z Biblii, pism Ojców Kościoła, katechizmu czy liturgii. Ewangeliczne urywki pełniły rolę dekoracji. Kazanie homilijne straciło wówczas na znaczeniu. Homilie, często będące jedynie tłumaczeniami z francuskiego, zaczęto traktować jako środek do oświecenia prostego ludu. Z kolei *Sermo* stało się gatunkiem elitarnym, przeznaczonym dla ludzi wykształconych, zbudowanym wg sztywnych reguł klasycznych. Kazania tematyczne głoszone w celu poruszenia słuchacza lub też przyjęcia przez niego jakiejś prawdy²⁶.

Kazania i zbiory kazań Fabiana Birkowskiego

F. Birkowski wydał w Krakowie w drukarni Andrzeja Piotrkowczyka w 1628 r. *Kazania na niedziele y święta doroczne. Przez X. D. Fabiana Birkowskiego, zakonu S. Dominika Kaznodziejskiego napisane. Tom wtory. W którym Szrody y Piatki przez Post Wielki, y wiele świętych w metryce kościoła katholicznego Rzymskiego rejestrowanych, nowym kazaniem wspomniano oraz część drugą drugiego tomu pt: Kazania na święta doroczne. Przez X. D. Fabiana Birkowskiego, zakonu S. Dominika Kaznodziejskiego napisane. Wtora część tomu wtórego. Teraz nowo wydana. W ktorey wspomnieni są święci, w metrykę kościoła rzymskiego katholicznego dawno, y świeżo wpisani. Przydany iest ku temu*

²⁵ Ibidem, s. 91-92.

²⁶ Ibidem, s. 92-93.

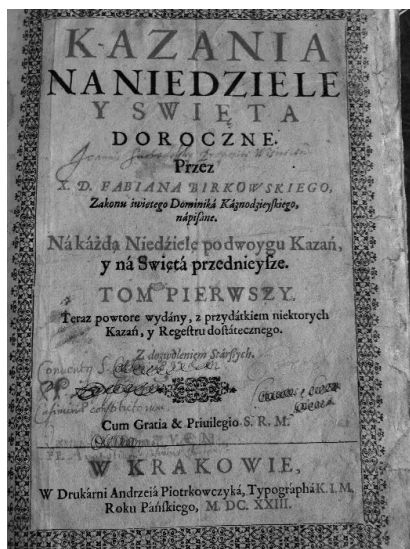
regestr dostateczny współprawne w formacie 2° (folio) liczące 1696 stron²⁷. „Treścią [tych - dopisek autora] kazań na każdą niedzielę i święto są prawdy i tajemnice wiary oraz nauki moralne. Był to bardzo logiczny i jasny wykład w formie homilijnej wychodzący od fragmentu Ewangelii i przechodzący w popularnym i zrozumiałym stylu do wyjaśnień i zastosowań praktycznych”²⁸. Kaznodzieja, poza perykopą ewangeliczną, „materiałem hagiograficznym” i nauką moralną podawał w tych kazaniach wiele szczegółów z życia obyczajowego ówczesnej Polski²⁹. *Kazania na niedziele y święta doroczne... Tom wtory...* są w zasadzie kazaniem wielkopostnymi, głoszonymi przez kaznodzieję, w tym przypadku, w środy i piątki Wielkiego Postu³⁰. Natomiast *Kazania na święta doroczne...* są zbiorem kazań F. Birkowskiego, które wygłaszał w święta w czasie całego roku liturgicznego.

²⁷ K. Estreicher, *Bibliografia polska, cz. III: Obejmująca druki stolecia XV-XVIII w układzie abecadlowym*, t. 2, Kraków 1894, s. 143; w BUŁ, sygn. 1022563-1022564 znajduje się drugie wydanie (pierwsze ukazało się drukiem w 1620 r.) tomu pierwszego *Kazań na niedziele y święta doroczne...* wydany w 1623 r. oraz *Kazania na święta doroczne...* też z 1623 r. Oba zbiory kazań są wydane w formacie 2° (folio), współprawne (liczą 1463 strony) w drewnianą oprawę obciągniętą skórą brązową i złotymi tłoczeniami-napisem: KAZANIA NA NIEDZIELE X. D. F. BIRKOWSKI. Na odwrocie strony tytułowej miedzioryt: w kartuszu herb Rzeczypospolitej Obojga Narodów z herbem panującej dynastii Wazów: Snopkiem.

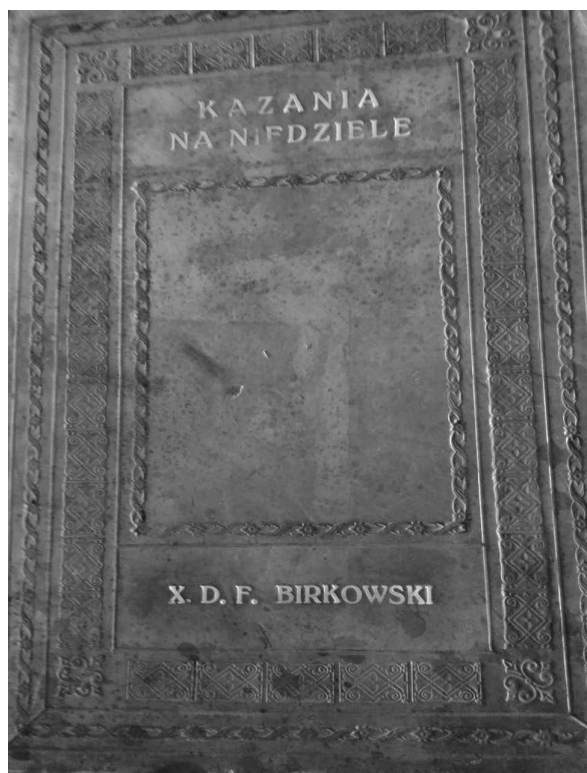
²⁸ S. M. Kałdon, op. cit., s. 207; dokładnej analizy *Kazań na niedziel i święta doroczne* F. Birkowskiego dokonał Józef Krukowski – zob. *Rozbiór krytyczny kazań ks. Fabiana Birkowskiego OP na niedziele i święta doroczne*, oprac., przez ks. Józefa Krukowskiego, Kraków 1898.

²⁹ M. Dynowska, op. cit., s. 105.

³⁰ Na temat kazań wielkopostnych pisali m. in. Bogumił Szady i Joanna Szady - zob. B. Szady, J. Szady, op. cit., s. 88-101.

Rysunek 2. Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego sygn. 1022563-1022564.

Rysunek 3. Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego sygn. 1022563-1022564.

W 1629 r. w Krakowie w drukarni Andrzeja Piotrkowczyka F. Birkowski wydał zbiór kazań pobożnościowych pt. *Głos krwie B. Jozaphata Kvnzczewica, Archiepiskopa Połockiego. Takoz B. Jana Sarkandra, Męczennika Morawskiego; y obrazu Bransbergskiego. Przy tym o śś. Obrazach iako mają być szanowane. Kazań Czwo-ro. Przez X. Fabiana Birkowskiego, Doktora Theologa z Zakonu Kaznodziejskiego, Dominika świętego*, liczący 79 stron w formacie 4^o³¹. Pierwsze z tych kazań *Głos krwie b. Jozafata Kvnzczewica, Archiepiskopa Połockiego* (s. 1-33)³² jest kazaniem poświęconym tragicznie zmarłemu (zamordowanemu) w 1623 r. unickiemu arcybiskupowi połockiemu Jozafatowi Kuncewiczowi, a przy okazji propagandą antyprawosławną i prounicką. Kaznodzieja wystąpił tutaj przeciwko Wielkiej Schizmie Wschodniej („grzech straszny”), przez którą wyznawcy greckiej (prawosławnej) wiary wiele stracili: przed schizmą „cerkiew grecka” przodo-wała w całym chrześcijaństwie: wszystkie sobory odbywały się na Wschodzie, mieli wielu uczonych, a ich nauka kwitła, natomiast po odłączeniu się od kościoła łacińskiego spadły na nią same nie-szczęścia: brak soborów i synodów, niestałość (zrywanie kolejnych unii z katolikami), a w końcu tragiczny upadek Cesarstwa Bizantyjskiego po zajęciu Konstantynopola przez pogan (tureckich muzułmanów), gdy tymczasem Kościół Katolicki oraz pań-stwa zachodnie rozwijały się³³. Kaznodzieja wystąpił ostro także

³¹ Estreicher, cz. III, t. 2, Kraków 1894, s. 141; *Głos krwie B. Jozaphata Kvnzczewica, Archiepiskopa Połockiego. Takze B. Jana Sarkandra, Męczennika Morawskiego; i obrazu Bransbergskiego. przytem o śś. Obrazach iako mają być szanowane. Kazań Czwo-ro. Przez X. Fabiana Birkowskiego, Doktora Theologa z Zakonu Kaznodziejskiego, Dominika świętego*, [w:] *Ks. Fabiana Birkowskiego zakonu kaznodziejskiego, kaznodziei Władysława IV, Kazania przygodne i pogrzebowe z dodatkiem Kazania ks. Makowskiego na pogrzebie tegoż W. Ks. Fabiana Birkowskiego Zeszytów cztery*, wyd. K. J. Turowski, Kraków 1859, s. 1-85; S. M. Kałdon, op. cit., s. 210.

³² W BUŁ znajduje się 1 egzemplarz tego kazania: sygn. 1026358 (w klocek: sygn. 1026357-1026360); Estreicher, cz. III, t. 2, Kraków 1894, s. 141; *Głos krwie B. Jozaphata Kvnzczewica, Archiepiskopa Połockiego*, [w:] *Ks. Fabiana Birkowskiego... Kazania przygodne i pogrzebowe*, s. 7-36.

³³ *Głos krwie B. Jozaphata Kvnzczewica, Archiepiskopa Połockiego*, [w:] *Ks. Fabiana Birkowskiego... Kazania przygodne i pogrzebowe*, s. 10-11, 14.

przeciwko patriarsze Konstantynopola, któremu nakazywał posłuszeństwo papieżowi³⁴. Z drugiej strony F. Birkowski wychwalał pod niebiosa, gloryfikował wręcz wspomnianego Jozafata Kuncewicza, gorliwego orędownika kościoła unickiego, zamordowanego przez przeciwników unii brzeskiej.

Drugie kazanie F. Birkowskiego ze zbioru *Głos krwi B. Jozaphata Kvnzewica... zatytułowane Głos krwi B. Jana Sarkandra, Męczennika Morawskiego* (s. 34-50)³⁵ jest typowym kazaniem pobożnościowym, pełnym odniesień do Pisarzy, Ojców i Doktorów Kościoła, porównań i alegorii, cechującym się barwnym i dosadnym językiem, poświęconym jednemu ze świętych męczenników katolickich Janowi Sarkandrowi zamordowanemu na torturach w 1620 r., patronowi Moraw i Śląska³⁶.

W trzecim kazaniu z powyższego zbioru pt. *Głos krwi obrazu Bransbergskiego* (s. 51-65)³⁷ F. Birkowski, wykorzystując fakt postrzelenia w kościele w Bransbergu (Braniewie) przez Szwedów obrazu Ukrzyżowanego, z którego podobno wypłynęła krew Zbawiciela, zaatakował innowierców (Szwedzi to protestanci): „A ty heretyku co na to? Nie wstydź się z Świętymi bożymi, i owszem z samym Bogiem, i z Bogarodzicą walczyć?”. Ponadto zdaniem F. Birkowskiego, w charakterze każdego kacerza znajduje się szatan. Według kaznodziei krew z obrazu woła o pomstę³⁸.

W kazaniu czwartym zatytułowanym *O śś. Obrazach iako maią być szanowane* (s. 66-79) F. Birkowski najpierw uzasadnia, powołując się na pisma i autorytety kościelne, kult obrazów

³⁴ Ibidem, s. 14.

³⁵ Estreicher, cz. III, t. 2, Kraków 1894, s. 141; *Głos krwi B. Jana Sarkandra, Męczennika Morawskiego*, [w:] *Ks. Fabiana Birkowskiego... Kazania przygodne i pogrzebowe*, s. 37-54.

³⁶ S. M. Kałdon, op. cit., s. 211.

³⁷ Estreicher, cz. III, t. 2, Kraków 1894, s. 141; *Głos krwi obrazu, roku pańskiego 1627 w Brunsbergu od Szwedów postrzelanego, który krwią spłynął*, [w:] *Ks. Fabiana Birkowskiego... Kazania przygodne i pogrzebowe*, s. 55-69.

³⁸ *Głos krwi obrazu, roku pańskiego 1627 w Brunsbergu od Szwedów postrzelanego, który krwią spłynął*, [w:] *Ks. Fabiana Birkowskiego... Kazania przygodne i pogrzebowe*, s. 56-69.

świętych w kościele katolickim (jest to odpowiedź na obrazoburstwo protestantów) i konkluduje, że „obrazy święte służą na cześć bożą i świętych; bo i mężom zawołanym statuy jawnie wystawiano, aby stąd honor mieli, i bohatyrskie ich dzieła, i pamięć dobrodziejstw wspominana była”. Innowiercom zarzucał, że powyrzucali obrazy święte ze swoich domów, a za to w ich miejsce powiesili świeckie, wszeteczne, przynoszące straszliwe szkody duchowe chrześcijanom. Kościoły protestanckie, zwłaszcza kalwińskie, pozbawione obrazów i rzeźb porównał do chlewów, stajni i brogów. Natomiast kościoły katolickie pełne ozdób i obrazów porównywał do rajy niebieskiego „[...] i wspomniesz sobie zaraz na wieczny on kościół, i na dom boży nie ręką czyniony [...]”³⁹.

W 1632 r. w krakowskiej drukarni Andrzeja Piotrkowczyka F. Birkowski wydał 33-stronicowe dziełko w formacie 4° pt. *O exorbitancyach, Kazania dwoje. Przeciwno niewiernym, herezykom, odszczepieńcom, y nowym politykom, Wierze ś. Katolickiej Rzymskiej, y Duchowieństwu nieprzyjaciołom. Przez W O. X. Fabiana Birkowskiego Zakonu Dominika swietego kaznodziejskiego, króla J. M. Szwedzkiego Wladislava Zygmunta Kaznodzieie, napisane w Warszawie*⁴⁰. Kazanie pierwsze liczy 18 stron i jest zatytułowane *O Exorbitancyach przeciwnych Kościołowi Katholickiemu, y Stanowi Duchownemu, zwłaszcza o Braterstwie z Niewiernymi Kazanie na Conwokacyey Warszawskiej pod Interregnum, 1632* – wygłoszone w czasie bezkrólewia po śmierci

³⁹ Estreicher, cz. III, t. 2, Kraków 1894, s. 141; *O świętych obrazach jako mają być szanowane. Kazanie*, [w:] *Ks. Fabiana Birkowskiego... Kazania przygodne i pogrzebowe*, s. 71-85.

⁴⁰ W BUŁ znajdują się 2 egzemplarze *O exorbitancyach...* sygn. 1007630 oraz sygn. 1026359 (w kloku: sygn. 1026357-1026360); Estreicher, cz. III, t. 2, Kraków 1894, s. 141; *O Exorbitancyach kazania dwoje. Przeciwno niewiernym, herezykom, odszczepieńcom, i nowym politykom, Wierze ś. Katolickiej Rzymskiej i Duchowieństwu nieprzyjaciołom Przez W O. ks. Fabiana Birkowskiego Zakonu Dominika swietego kaznodziejskiego, króla j. m. szwedzkiego Władysława Zygmunta Kaznodzieię, napisane w Warszawie roku pańskiego 1632*, [w:] *Ks. Fabiana Birkowskiego... Kazania przygodne i pogrzebowe*, s. 1-33.

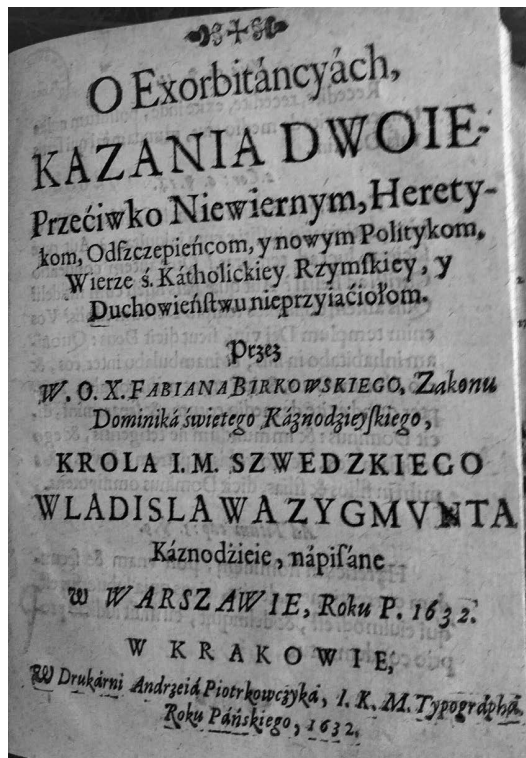
Zygmunta III Wazy⁴¹. F. Birkowski wystąpił w nim, „[...] z całą surowością i stanowczością przeciwko innowiercom i ich bezskutecznym żądaniom, aby Kościół Katolicki z nimi zawarł bratnią zgodę, któremu oni tyle krzywd wyrządzili, obrzucając obelgami”⁴². Kaznodzieja, twierdzi że wie, o co im chodzi w poszukiwaniu rzekomego porozumienia z duchowieństwem katolickim i bezpieczeństwa: [...] o to podobno, żeby duchowieństwo katolickie pochwaliło wam [protestantom – dopisek autora] zbrodnie wasze przeklęte, przywarę [...] sprośną kacerstwa i exorbitancji waszych [...]”⁴³. F. Birkowski wprost nazywa tutaj religię protestancką przewrotną, która wyszła od fałszywych proroków, a ich z kolei wskrzesił czart, która zapiera się Chrystusa, uczy „wszeteceństwa”, bluźni przeciwko Bogu, świętym, chrześcijaństwu, jej profesorem jest sam Lucyfer, a ministrowie protestancy „z czartem pobratertwo mają”. Autor *Exorbitancji* wskazywał również na zgubne działania konkretnych kościołów oraz sekt. Wymienił m. in. grupę „diabolistów”, której przypisał różne niegodziwości m. in. obnażanie się pod wpływem alkoholu, ale nie skonkretyzował, o jakich „diabolistów” chodzi, bowiem miano takie nadawano w Europie różnym sektom, wiążąc również ich z wampiryzmem. Natomiast z imienia i nazwiska wymienił przywódców protestantyzmu: Marcina Lutra, Jana Kalwina i Ulricha Zwingli, których oskarżał o wszystko, co najgorsze i łączył z szatanem oraz sygnalizował zgubne działanie nie tylko dla Kościoła, ale też dla świeckich władz. Według F. Birkowskiego o grzeszności wszystkich herezjarchów świadczą okrutne okoliczności ich śmierci. Zdaniem kaznodziei królewskiego, protestantyzm prowadzi także bezpośrednio do ateizmu i zsyła dusze prosto do piekła. F. Birkowski ganił innowierców także za to, że nie chcieli uznawać

⁴¹ BUŁ, sygn. 1007630; sygn. 1026359, s. 1-18; *O Exorbitancyach...*, [w:] *Ks. Fabiana Birkowskiego... Kazania przygodne i pogrzebowe*, s. 1-19.

⁴² S. M. Kałdon, op. cit., s. 200.

⁴³ *O Exorbitancyach...*, [w:] *Ks. Fabiana Birkowskiego... Kazania przygodne i pogrzebowe*, s. 5.

nad sobą żadnej władzy - ani świeckiej, ani duchownej i przez to wprowadzali zamęt i wojny domowe we Francji, Niemczech, Anglii, Niderlandach, Węgrzech, Czechach, a nawet w Polsce oraz zabory w krajach, np. Węgry podbite przez Turków. Kaznodzieja krytykował nie tylko odstępców od „prawdziwej wiary”, których nazywał „wilczkami”, gotowymi rozszarpać swoją ojczyznę, ale także tych, którzy się z nimi kontaktowali, a co gorsza obdarzali ich zaufaniem – wykorzystał tutaj przypowieść o pasterzu, który nakazał swojej kowie wychować znalezione przez niego w lesie małe wilczęta, a one kiedy tylko podrosły zaczęły podgryzać kozę-matkę. F. Birkowski grozi wszystkim innowiercom strasznymi karami bożymi, jeśli się nie nawrócą⁴⁴.

Rysunek 4. Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego, sygn. 1007630.

⁴⁴ Ibidem, s. 5-19; D. Dybek, op. cit. s. 257-258; M. Rowińska-Szczepaniak, *Paraboliczność w retoryce barokowego kaznodziei*, „Kwartalnik Opolski” 4, 2014, s. 7-8.

W kazaniu drugim zatytułowanym *Exorbitancya gruba to iest O wydziedziczeniu Synow y Corek, które do Zakonow wstepuią. Kazanie Wtore na Konwokacyey Warszawskiej, pod interregnum Roku P. 1632* F. Birkowski występuje ostro przeciwko wydziedziczenia synów i córek szlacheckich wstępujących do zakonów – szlachta uzasadniała to tym, że mnich sam na wojnę iść nie mógł, a trzymał dobra, z których można by wystawić żołnierzy. Kaznodzieja uważa to za ograbianie Kościoła, a sam pomysł rodem z heretyckich krajów protestanckich, których władcy zabrali duchowieństwu wszelkie dobra i skarby⁴⁵.

W 1633 r. F. Birkowski opublikował w Krakowie w drukarni Andrzeja Piotrkowczyka dwa kazania funeralne wydane wspólnie (klocek, ss. 62) pod wspólnym tytułem: *Kwiaty koron Krolewskich nieśmiertelne. Abo Pamięć Naiasnieyszego Monarchy Zygmunta III Krola Polskiego y Szwedskiego Także pamięć Naiasnieyszey Paniey. Paniey, Konstanciey krolowey Polskiej y Szwedskiej. Przez W. O. X. Fabiana Birkowskiego, Zakonu Dominika świętego Kaznodziejskiego*. Od strony 7 do strony 34 znajduje się kazanie poświęcone pamięci króla Zygmunta III (zmarłego w 1632 r.) pod tytułem *Kwiaty z koron Krolewskich nieśmiertelne. Abo Pamięć Naiasnieyszego Monarchy Zygmunta III Krola Polskiego y Szwedskiego*, natomiast na stronach 35-62 kazanie poświęcone królowej Konstancji Habsburżance, żonie Zygmunta III (zmarłej w 1631 r.). Pierwsze kazanie F. Birkowski dedykował Władysławowi IV, synowi zmarłego monarchy, natomiast drugie Annie Katarzynie Konstancji, córce królowej Konstancji⁴⁶.

⁴⁵ BUŁ, sygn. 1007630; sygn. 1026359, s. 19-33; *O Exorbitancyach...*, [w:] Ks. Fabiana Birkowskiego... *Kazania przygodne i pogrzebowe*, s. 20-33.

⁴⁶ BN, sygn. SD XVII.3.1231 [POLONA, dostęp 04.08.2023 <https://polona.pl/item/kwiaty-koron-krolewskich-niesmiertelne-abo-pamiec-zygmvnta-iii-krola-polskiego-y,OTE2NjczOTg/12/#info:metadata>]; Estreicher, cz. III, t. 2, Kraków 1894, s. 145; *Kwiaty koron królewskich nieśmiertelne. Abo Pamięć Najjaśniejszego Monarchy Zygmunta III Króla Polskiego i Szwedskiego Także pamięć Naiasnieyszey Pani. Konstancji królowej Polskiej i Szwedkiej*, [w:] *Kazania obozowe o Bogarodzicy przytem Nagrobek Osmanowi Cesarzowi Tureckiemu i insze Kazania o Ś. Jacku i B. Kantym przez WX. Fabiana Birkowskiego z Zakonu*

Fabian Birkowski jako powód napisania mowy pogrzebowej polskiej królowej podał, że był osobiście świadkiem jej dobroci oraz on sam jest „dłużnikiem wdzięczności”⁴⁷. „Ojciec Fabian, uwzględniając zalecenia *artis praedicandi*, na początku kazania przedstawia temat, a jest nim fragment z *Pisma świętego*: „<<Powiedz królowi i panującej: ukorzcie się i usiądźcie, albowiem spadła z głowy waszej korona chwały>>” [...], który stanowi zarazem motto wypowiedzi o konstrukcji emblematu. Odniesienie do treści inskrypcji odnajdujemy także w tytule kazania. Nie chodzi jednak o zapowiedź smutnej nowiny, lecz wskazanie, gdzie szukać pocieszenia. Symboliczna korona pojawia się bowiem nie w cieniu śmierci, ale w pespektywie nieśmiertelności”⁴⁸. Król i królowa stracili co prawda koronę ziemską, która oczywiście musiała przeminąć, ale w zamian mieli otrzymać koronę z kwiatów, z których każdy oznaczał jakąś cnotę, z których powstanie ta nowa korona; kwiaty to w końcu także Zygmunt i Konstancja⁴⁹.

Autor kazania w przypadku ukazywania zalet i cnót Konstancji Habsburżanki sięgnął po symbol kwiatu, postrzeganego jako wyraz wdzięczności, chwały, piękna przemijającego oraz

Kaznodziejskiego, Królewicza J. M. Władysława Zygmunta Kaznodzieje Na Świat Podane, wyd. K. J. Turowski, Kraków 1858, s. 87-144; *Kwiaty koron królewskich nieśmiertelne. Abo Pamięć Naiśniejszego Monarchy Zygmunta III Króla Polskiego i Szwedzkiego Także pamięć Naiśniejszej Pani. Konstancycy królowej Polskiej i Szwedzkiej*. Przez W. O. X. Fabiana Birkowskiego, Zakonu Dominika św. Kaznodziejskiego, [w:] *Mowy Pogrzebowe i przygodne...*, cz. II, s. 89-143; M. Rowińska-Szczepaniak, *Królowe „pamięcią pogrzebną wspomniane”*, [w:] *Dominikanie na ziemiach polskich w epoce nowożytnej*, red. A. Markiewicz M. Miławicki, Kraków 2009 (Studia i Źródła Dominikańskiego Instytutu Historycznego, 5) s. 151.

⁴⁷ *Kwiaty koron królewskich*, [w:] *Mowy Pogrzebowe i przygodne...*, cz. II, s. 122; M. Rowińska-Szczepaniak, *Królowe „pamięcią pogrzebną wspomniane”*, s. 149-150.

⁴⁸ M. Rowińska-Szczepaniak, *Królowe „pamięcią pogrzebną wspomniane”*, s. 151; *Kwiaty koron królewskich*, [w:] *Mowy Pogrzebowe i przygodne...*, cz. II, s. 94, 122; według Juliusza A. Chrościckiego „Kazanie drukowane różniło się na pewno od słowa mówionego z ambony. To, co dotarło z pogrzebów do naszych czasów, sprawia na dzisiejszym czytelniku wrażenie niezrozumiałego bełkotu. Trudna barokowa składnia, wielojęzyczne cytaty utrudniają dotarcie do wielu cennych wiadomości z różnych dziedzin interesujących historyka” [J. A. Chrościcki, *Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej*, Warszawa 1974, s. 75].

⁴⁹ D. Platt, *Kazania pogrzebowe z przelomu XVI i XVII wieku. Z dziejów prozy staropolskiej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992, s. 127, 130.

trwałego. Królowa była tutaj postrzegana jako najpiękniejszy z nich, ale gdy dostaje się pod władanie okrutnej śmierci zaczyna tracić urodę. F. Birkowski wyróżniał dwie korony ozdobione kwiatami: zewnętrzną, należącą do insygniów koronacyjnych, spoczywającą na głowie trupa królowej oraz króla w trumnie oraz tę oznaczającą ich życie wewnętrzne. Poszczególne kwiaty natomiast ilustrowały przymioty zmarłych monarchów - w przypadku króla: mądrość chrześcijańską, sprawiedliwość świętą, powściągliwość, męstwo, wielkie serce (5 kwiatów); w przypadku królowej były to: religia (wiara) katolicka, mądrość, czystość święta i żarliwość święta (4 kwiaty). Mądrość chrześcijańska u Zygmunta polegała na odrzucaniu innowierstwa, z którym miał szczególnie bliskie kontakty w Szwecji, natomiast w przypadku królowej oznacza mądrość roztropnej kobiety, która potrafi zarządzać domem oraz odpowiednio wpływać na poczynania męża-króla⁵⁰.

W tekście kazania Birkowskiego pochwała królowej zajmuje główne miejsce, ale - zgodnie z zasadami schematu mowy pogrzebowej Menandrosa – znajduje się również lament i konsolacja⁵¹. „Wyrażony żal, jest spotęgowany, bo dotyczy również zgonu króla”⁵², ukazanego jako człowieka miłosiernego (wg kaznodziei była to wina małżonki królewskiej, która niczym współczesna Emnilda wstawiała się za odstępcami, aby krew nie została przelana) i zatroskanego o swój kraj, czyli władca doskonały⁵³.

W tym samym roku F. Birkowski opublikował kolejny, liczący tym razem 55 stron zbiorek 3 kazań w formacie 4° (w Krakowie w drukarni Andrzeja Piotrkowczyka) pt. *Exorbitancye Ruskie, z Grekow odszczepieńców, heretyckie z Konfederatów. Kazania dwoie. Przytym Kwiat opadający, abo nagrobek Gustawa Adolpha, krola Szwedzkiego, Gotskiego, Wandalskiego, Wielkiego*

⁵⁰ Ibidem, s. 129-130; M. Rowińska-Szczepaniak, *Królowe „pamięcią pogrzebną wspomniane”*, s. 150.

⁵¹ M. Rowińska-Szczepaniak, *Królowe „pamięcią pogrzebną wspomniane”*, s. 151.

⁵² Ibidem.

⁵³ *Kwiaty koron królewskich*, [w:] *Kazania obozowe o Bogarodzicy...*, s. 135; D. Dybek, op. cit., s. 260; D. Platt, op. cit., s. 130.

*Xiążęcia Finlandzkiego X. Estoniey, y Kareliey, Pana Jngryey etc. Przez W O. X. Fabiana Birkowskiego Zakonu Dominika S. Kaznodziejskiego napisany*⁵⁴. Kazanie pierwsze pt. *Exorbitancya ruska* obejmuje strony od 1 do 18⁵⁵. W kazaniu tym F. Birkowski występuje przeciwko dyzunitom (wg niego schizmatyków-odszczepieńców i), którzy, wg niego, wspólnie z innymi dysydentami działają na zgubę Rzeczypospolitej, atakując unitów (o których wyraża się w samych superlatywach) wywołują niesnaski w ojczyźnie⁵⁶. Oskarżał on prawosławnych o przemoc i okrucieństwo oraz o to, że są chciwi pieniędzy („bractwo mamony”) i to jest źródło ich niechęci do unii brzeskiej. To talary, zdaniem kaznodziei królewskiego, kierowały patriarchatem moskiewskim, który odrzucił związek z Rzymem, wskutek czego do Moskwy dotarły i nowinki kalwińskie („Stolica Carogrodzka Kalwinem śmierdzi”), i „mahometaństwa”, i szukanie nawet tureckiej protekcji w walce o tron⁵⁷. Ponadto uważał, że protestanci stanowią zagrożenie także dla prawosławnych, których chcą wyrugować ze Wschodu po zniszczeniu tam katolicyzmu. Zatem jedynym słusznym wyjściem dla nich jest kościół unicki⁵⁸. F. Birkowski, gorący zwolennik unii brzeskiej, potrafił jednak powiedzieć o prawosławnych obywatelach

⁵⁴ BN, sygn. SD XVII.3.1222 [Polona, 30.07.2023, <https://polona.pl/item-view/71b7c6f3-ccc8-4ecc-b5c5-97ef108dd6bc?page=30>]; Estreicher , cz. III, t. 2, Kraków 1894, s. 141; *Exorbitancye Ruskie, z Grekow odszczepieńców, heretyckie z Konfederatow. Kazania dwoie. Przytym Kwiat opadający, abo nagrobek Gustawa Adolpha, krola Szwedzkiego, Gotskiego, Wandalskiego, Wielkiego Xiążęcia Finlandzkiego X. Estoniey, y Kareliey, Pana Jngryey etc. Przez W O. X. Fabiana Birkowskiego Zakonu Dominika S. Kaznodziejskiego napisany* [w:] *Kazania obozowe o Bogarodzicy...*, s. 177-237.

⁵⁵ BN, sygn. SD XVII.3.1222 [Polona, 31.07.2023, <https://polona.pl/item-view/71b7c6f3-ccc8-4ecc-b5c5-97ef108dd6bc?page=12>]; *Exorbitancya ruska na dzień ŚŚ. Szymona i Judy Apostołów*, [w:] *Kazania obozowe o Bogarodzicy...*, s. 183-200.

⁵⁶ *Exorbitancya ruska na dzień ŚŚ. Szymona i Judy Apostołów...*, s. 184-185, 190-191; S. M. Kałdon, op. cit., s. 202; D. Dybek, op. cit., s. 259.

⁵⁷ *Exorbitancya ruska na dzień ŚŚ. Szymona i Judy Apostołów...*, s. 195, 197; S. M. Kałdon, op. cit., s. 202; D. Dybek, op. cit., s. 259.

⁵⁸ D. Dybek, op. cit., s. 259.

Rzeczpospolitej „bracia moi mili”, co nie zdarzyło mu się w przypadku protestantów⁵⁹.

Drugie kazanie ze zbioru kazań *Exorbitancya ruska...* zatytułowane jest *Exorbitancya konfederacyi kacerskiej* – znajduje się na stronach 19-33⁶⁰. Na jego początku F. Birkowski, żalił się na katolików, którzy tolerują innowierców w swoim życiu, których (protestantów), powołując się na pisma Ojców Kościoła, lży, niewybrednymi słowami: np. „psy wściekle”, „węże”, „bazyliuszki”, „krówki, które w gnoju gmerzą”, „żaby, muchy, pluskwy, które póki żyją, kęsają, gdy zdechną śmierdzą”, „trędowaci”, „piece napalone, w którym chleby Antychrystowi pieką”, „koczkodany”, „pająki”, „członki zgniłe” itp., a ich naukę nazywa wprost „bydlęcą i „wszeteczną”. Następnie z całą mocą wystąpił przeciwko konfederacji warszawskiej z 1573 r., którą nazwał kacerską czyli heretycką („[...] abowiem nie jest mądrością z nieba [...] ale jest mądrością z ziemi, z ciała i z djabła”), a heretycy to ludzie niewierzący, więc katolik nie powinien się z nimi bratać⁶¹. Innowiercy zagrażają w końcu także porządkowi społecznemu: buntują się przeciwko władzy, królom: w Niemczech, Czechach, Szwecji, Francji, Inflantach, Szkocji, a nawet w Polsce, gdzie, pomimo obietnic pokoju, przynieśli, zdaniem kaznodziei, wojny domowe-rokosze⁶².

Trzecie kazanie F. Birkowskiego znajdujące się w zbiorze *Exorbitancji Ruskich...* nosi tytuł *Kwiat opadający...* (zob.

⁵⁹ *Exorbitancya ruska na dzień ŚŚ. Szymona i Judy Apostołów...*, s. 197; D. Dybek, op. cit., s. 259.

⁶⁰ BN, sygn. SD XVII.3.1222 [Polona, dostęp 30.07.2023, <https://polona.pl/item-view/71b7c6f3-ccc8-4ecc-b5c5-97ef108dd6bc?page=30>]; Estreicher, cz. III, t. 2, Kraków 1894, s. 141; *Exorbitancya konfederacyi kacerskiej*, [w:] *Kazania obozowe o Bogarodzicy...* s. 201-215; J. Śniegocki, *Z problemów kaznodziejstwa Fabiana Birkowskiego (1566-1636)*, „Studia Płockie”, t. 5, 1977, s. 73.

⁶¹ *Exorbitancya konfederacyi kacerskiej*, [w:] *Kazania obozowe o Bogarodzicy...* s. 201-214; H. Wisner, *Walka o realizację konfederacji warszawskiej za panowania Zygmunta III Wazy*, „Odrodzenie i reformacja w Polsce” 19, 1974, s. 142; J. Krochmal, *Rola Fabiana Birkowskiego OP w kaznodziejstwie potrydenckim*, „Summarius” 36/37, 1987/1988, s. 161.

⁶² *Exorbitancya konfederacyi kacerskiej*, [w:] *Kazania obozowe o Bogarodzicy...* s. 215; H. Wisner, op. cit., s. 132;

wyżej) – znajduje się ono na stronach 37-55⁶³. W kazaniu tym jego autor ponownie zwrócił się przeciwko innowiercom, wskazując na przyczyny, które jego zdaniem były trzy, gubiące każde państwo. Pierwszą przyczyną była herezja Lutra, który jako apostata pociągnął za sobą do piekła Sasów, Duńczyków i Szwedów. Drugą było z kolei łakomstwo dóbr kościelnych, a trzecią konfederacje zawiązywane z innowiercami rozmaitych sekt przeciwko władzy panującej⁶⁴.

Fabian Birkowski starał się udowodnić w swoim kazaniu, że herezja protestancka była zgubna nie tylko dla przywódców religijnych, ale też dla rządzących, którzy porzucili wiarę katolicką – posługując się przykładami z Pisma św. i z historii poszczególnych narodów, wykazywał, w jaki sposób giną ci, którzy są prześladowcami Kościoła Chrystusowego, czyli Katolickiego⁶⁵. Takim najświeższym przykładem była wówczas śmierć króla szwedzkiego Gustawa II Adolfa, który poległ w bitwie pod Lützen (Birkowski napisał błędnie, że pod Lipskiem) w listopadzie 1632 r. Kaznodzieja napisał dosadnie, że władca ten, którego jednak cenił jako żołnierza (nazywał go wielkim królem i mężem, przednim żołnierzem, walecznym hetmanem, zwycięzcą i triumfator, drugim Aleksandrem Wielkim) i przeciw, któremu nie występował zbyt gwałtownie, atakując jedynie pośrednio przez przykłady negatywne: królów, występujących przeciw chrześcijaństwu i ginących w strasznych mękach oraz pozytywnych: królów, którzy nie ulegli innej wierze, stosując w mowie jedynie styl szorstki, „[...] padłszy na ostrą kosę śmierci, usechł i zginął jako

⁶³ Estreicher, cz. III, t. 2, Kraków 1894, s. 145; *Kwiat opadający abo Nagrobek Gustawa Adolfa Króla Szwedzkiego, Gotskiego, Wandalskiego, wielkiego księcia Finlandzkiego, księcia Estonii i Karelii, Pana Ingryi etc.*, [w:] *Kazania obozowe o Bogarodzicy...* s. 217-237; *Kwiat opadający abo Nagrobek Gustawa Adolfa Króla Szwedzkiego, Gotskiego, Wandalskiego, wielkiego księcia Finlandzkiego, księcia Estonii i Karelii, Pana Ingryi etc.*, [w:] *Mowy Pogrzebowe i przygodne...*, cz. II, Warszawa 1901, s. 221-239.

⁶⁴ S. M. Kałdon, op. cit., s. 201; D. Platt, op. cit., s. 106.

⁶⁵ S. M. Kałdon, op. cit., s. 201; *Kwiat opadający...*, [w:] *Kazania obozowe o Bogarodzicy...*, s. 230-231; *Kwiat opadający...*, [w:] *Mowy Pogrzebowe i przygodne...*, cz. II, s. 231-233.

cień [...]”⁶⁶. Zdaniem Dariusza Dybka, F. Birkowski „[...] aby uwypuklić marny koniec Szweda [...] zapomniał dodać, że bitwa, w której poległ, była zwycięska”⁶⁷.

Kaznodzieja królewski za istotniejsze uważał jednak, że „[...] odrzucenie katolicyzmu automatycznie odbija się na stanie państwa”⁶⁸. Powoływał się przy tym na liczne przykłady z dalszej i bliższej przyszłości. Odejście Szwecji od Kościoła rzymskokatolickiego przyczyniło się do jej regresu i upadku, którego już nie uniknie (podobnie jak inne kraje luterzańskie: Saksonia i Dania), jeśli nie nawróci się na religię rzymską. Porównał ją przy tym do starożytnej Samarii, w której zanikła wiara w prawdziwego Boga⁶⁹. Również i Grecy, zdaniem F. Birkowskiego, odłączywszy się od rzymskiego Kościoła, pozbawili się możliwości doznawania cudów i rozwoju nauki⁷⁰.

Zakończenie

W ostatnim okresie swojej działalności literackiej Fabian Birkowski wydał drukiem 6 zbiorów kazań. Były to kazania niedzielne, świąteczne, pobożnościowe, pogrzebowe, satyryczne i polemiczne. Wychwalał w nich pod niebiosa króla i królową, Jozafata Kuncewicza, natomiast bardzo ostro krytykował i ganił innowierców⁷¹ – jako grupy religijne (protestantów, prawosławnych), zarówno tych ze swojej ojczyzny, jak i z zagranicy, zwłaszcza ich przywódców na czele z Marcinem Lutrem Janem Kalwinem oraz królem szwedzkim Gustawem II Adolfem, dla którego

⁶⁶ *Kwiat opadający...*, [w:] *Kazania obozowe o Bogarodzicy...*, s. 221, 223 i nast.; *Kwiat opadający...*, [w:] *Mowy Pogrzebowe i przygodne...*, cz. II, s. 223, 225 i nast.; D. Platt, op. cit., s. 102, 105.

⁶⁷ D. Dybek, op. cit., s. 258.

⁶⁸ Ibidem, s. 258.

⁶⁹ Ibidem; *Kwiat opadający...*, [w:] *Kazania obozowe o Bogarodzicy...*, s. 220, 222; *Kwiat opadający...*, [w:] *Mowy Pogrzebowe i przygodne...*, cz. II, s. 222; 224; D. Platt, op. cit., s. 102.

⁷⁰ *Kwiat opadający...*, [w:] *Kazania obozowe o Bogarodzicy...*, s. 220, 222; *Kwiat opadający...*, [w:] *Mowy Pogrzebowe i przygodne...*, cz. II, s. 222; 224.

⁷¹ Czynił to nawet w kazaniach na niedziele i święta - zob. J. Śniegocki, op. cit., s. 72-76.

zresztą czuł pewien podziw jako wojownika, bronił katolickich dogmatów, w tym kultu świętych obrazów.

Według M. Brzozowskiego i J. Dąbrowskiego F. Birkowski w dziedzinie stylu i ekspresji odrzucał normy obowiązujące w renesansie. Gustował natomiast w symbolice, alegorii, szokujących przenośniach i figurach. Posługiwał się także niekiedy anegdotą, fraszką, przypowieścią, obrazkami obyczajowymi. Często również cytował klasyków greckich i łacińskich (co zarzucił mu J. S. Pelczar), wplatał wątki mitologiczne, używał barwnego i plastycznego języka zaczerpniętego z mowy potocznej⁷². Józef Sebastian Pelczar uważa z kolei, że autor *Exorbitancji ruskich* miał język, może nie tak „czysty i równy jak u Skargi i Wujka”, ale bardzo popularny, śmiały, swojski, „jakby wzięty z obozu i z rozmowy potocznej”⁷³.

Fabian Birkowski był uważany już w swoich czasach za największego, po Piotrze Skardze, kaznodzieję epoki. Zdaniem Stanisława M. Kałdona świadczy o tym fakt, że został on wyznaczony do wygłaszania kazań na pogrzebach największych osobistości Rzeczypospolitej Obojga Narodów, łącznie z monarchami. „W okresie działalności o. Birkowskiego kaznodzieją na pogrzebach najwyższej rangi mógł być tylko ktoś najbardziej znany w kraju. Fakt, że na niego właśnie wskazano w sposób naturalny jako na kaznodzieję na pogrzebie Piotra Skargi, a potem na pogrzebach najwyższych osobistości w Rzeczypospolitej, w tych króla i królowej, dowodzi, iż po śmierci Skargi o. Birkowski dzierżył palmę jednomyślnego pierwszeństwa”⁷⁴.

Z kolei według Jacka Krochmali F. Birkowski był człowiekiem dwóch epok, który, „żyjąc na ich przełomie przyczynił się do ugruntowania nowego stylu retorycznego, choć jednocześnie czerpał z największych wzorców renesansowych. [...] Trwale zaznaczył się we wszystkich typach kaznodziejstwa XVII-wiecznego.

⁷² M. Brzozowski, J. Dąbrowski, op. cit., kol. 584; J. S. Pelczar, op. cit., s. 172.

⁷³ J. S. Pelczar, op. cit., s. 172.

⁷⁴ S. M. Kałdon, op. cit., s. 208.

Był świetnym mówcą, a z jego kazań jako wzorów wymowy czerpali późniejsi kaznodzieje [...] był on jednym z wybitniejszych kaznodziejów polskich i – obok Skargi, Wujka czy Powodowskiego – może być uznany za klasyka polskiej homiletyki”⁷⁵.

Bibliografia

Literatura podmiotowa

Biblioteka Narodowa

Exorbitancje Ruskie, z Greków odszczepieńców, heretyckie z Konfederatów. Kazania dwoje. Przytym Kwiat opadający, abo nagrobek Gustawa Adolpha, króla Szwedzkiego, Gotskiego, Wandalskiego, Wielkiego Xiążęcia Finlandzkiego X. Estoniej, y Karelii, Pana Jngryey etc. Przez W. O. X. Fabiana Birkowskiego Zakonu Dominika S. Kaznodziejskiego napisany, sygn. SD XVII.3.1222 [Polona, 30.07.2023, <https://polona.pl/item-view/71b7c6f3-ccc8-4ecc-b5c5-97ef108dd6bc?page=30>]

Kwiaty koron Królewskich nieśmiertelne. Abo Pamięć Naiasniejszego Monarchy Zygmunta III Króla Polskiego y Szwedzkiego Także pamięć Naiasniejszey Paniey. Paniey, Konstanciey królowey Polskiej y Szwedzkiej. Przez W. O. X. Fabiana Birkowskiego, Zakonu Dominika świętego Kaznodziejskiego, sygn. SD XVII.3.1231 [POLONA, dostęp 04.08.2023 <https://polona.pl/item/kwiaty-koron-królewskich-niesmiertelne-abo-pamiec-zygmunta-iii-króla-polskiego-y,OTE2NjczOTg/12/#info:metadata>]

Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego

Głos krwi b. Jozafata Kvnzewica, Archiepiskopa Połockiego, sygn. 1026358.

Kazania na niedziele y święta doroczne. Przez X. D. Fabiana Birkowskiego, zakonu S. Dominika Kaznodziejskiego napisane. Tom wtory. W którym Szrody y Piatki przez Post Wielki, y wiele świętych w metryce kościoła katolickiego Rzymskiego rejestrowanych, nowym kazaniem wspomniano, sygn. 1022563-1022564.

⁷⁵ J. Krochmal, op. cit., s. 162-163.

O exorbitancyach, Kazania dwoie. Przeciwko niewiernym, heretykom, odszczepieńcom, y nowym politykom, Wierze ś. Katholickiey Rzymskiey, y Duchowieństwu nieprzyjaciolom. Przez W O. X. Fabiana Birkowskiego Zakonu Dominika swietego kaznodziejskiego, króla J. M. Szwedzkiego Władysława Zygmunta Kaznodzieie, napisane w Warszawie, sygn. 1007630; 1026359

Edycje źródłowe kazań

Exorbitancya konfederacyi kacerskiej, [w:] Kazania obozowe o Bogarodzicy przytem Nagrobek Osmanowi Cesarzowi Tureckiemu i insze Kazania o Ś. Jacku i B. Kantym przez W X. Fabiana Birkowskiego z Zakonu Kaznodziejskiego, Królewicza J. M. Władysława Zygmunta Kaznodzieje Na Świat Podane, wyd. K. J. Turowski, Kraków 1858, s. 201-215.

Exorbitancya ruska na dzień ŚŚ. Szymona i Judy Apostołów, [w:] Kazania obozowe o Bogarodzicy przytem Nagrobek Osmanowi Cesarzowi Tureckiemu i insze Kazania o Ś. Jacku i B. Kantym przez W X. Fabiana Birkowskiego z Zakonu Kaznodziejskiego, Królewicza J. M. Władysława Zygmunta Kaznodzieje Na Świat Podane, wyd. K. J. Turowski, Kraków 1858, s. 183-200.

Exorbitancye Ruskie, z Grekow odszczepieńcow, heretyckie z Konfederatow. Kazania dwoie. Przytym Kwiat opadający, abo nagrobek Gustawa Adolpha, krola Szwedzkiego, Gotskiego, Wandalskiego, Wielkiego Xiążęcia Finlandzkiego X. Estoniey, y Kareliey, Pana Jngryey etc. Przez W O. X. Fabiana Birkowskiego Zakonu Dominika S. Kaznodziejskiego napisany [w:] Kazania obozowe o Bogarodzicy przytem Nagrobek Osmanowi Cesarzowi Tureckiemu i insze Kazania o Ś. Jacku i B. Kantym przez W X. Fabiana Birkowskiego z Zakonu Kaznodziejskiego, Królewicza J. M. Władysława Zygmunta Kaznodzieje Na Świat Podane, wyd. K. J. Turowski, Kraków 1858, s. 177-237.

Głos krwie B. Jozaphata Kynczewica, Archiepiskopa Połockiego. Także B. Jana Sarkandra, Męczennika Morawskiego; i obrazu Bransbergskiego. przytem o śś. Obrazach iako mają być szanowane. Kazań Czworow. Przez X. Fabiana Birkowskiego, Doktora Theologa z Zakonu Kaznodziejskiego, Dominika świętego, [w:] Ks. Fabiana Birkowskiego zakonukaznodziejskiego, kaznodziei Władysława IV, Kazania przygodne i pogrzebowe z dodatkiem Kazania ks. Makowskiego na pogrzebie tegoż W. Ks. Fabiana Birkowskiego Zeszytów cztery, wyd. K. J. Turowski, Kraków 1859, s. 1-85.

Kwiat opadający abo Nagrobek Gustawa Adolfa Króla Szwedzkiego, Gotskiego, Wandalskiego, wielkiego księcia Finlandzkiego, księcia Estonii i Karelii, Pana Ingryi etc., [w:] *Kazania obozowe o Bogarodzicy przytem Nagrobek Osmanowi Cesarzowi Tureckiemu i insze Kazania o Ś. Jacku i B. Kantym przez W X. Fabiana Birkowskiego z Zakonu Kaznodziejskiego, Królewicza J. M. Władysława Zygmunta Kaznodzieje Na Świat Podane*, wyd. K. J. Turowski, Kraków 1858, s. 217-237.

Kwiat opadający abo Nagrobek Gustawa Adolfa Króla Szwedzkiego, Gotskiego, Wandalskiego, wielkiego księcia Finlandzkiego, księcia Estonii i Karelii, Pana Ingryi etc., [w:] *Mowy Pogrzebowe i przygodne Ks. Fabiana Birkowskiego z krytyczną oceną mówcy przez ks. Adolfa Szlagowskiego prof. Seminaryum metropolitalnego*, cz. II, Warszawa 1901, s. 221-239

Kwiaty koron królewskich nieśmiertelne. Abo Pamięć Najjaśniejszego Monarchy Zygmunta III Króla Polskiego i Szwedzkiego Także pamięć Naiasniejszey Pani. Konstancyi królowej Polskiej i Szwedzkiej, [w:] *Kazania obozowe o Bogarodzicy przytem Nagrobek Osmanowi Cesarzowi Tureckiemu i insze Kazania o Ś. Jacku i B. Kantym przez W X. Fabiana Birkowskiego z Zakonu Kaznodziejskiego, Królewicza J. M. Władysława Zygmunta Kaznodzieje Na Świat Podane*, wyd. K. J. Turowski, Kraków 1858, s. 87-144.

Kwiaty koron królewskich nieśmiertelne. Abo Pamięć Naiasniejszego Monarchy Zygmunta III Króla Polskiego i Szwedzkiego Także pamięć Naiasniejszej Pani. Konstancyej królowej Polskiej i Szwedzkiej. Przez W. O. X. Fabiana Birkowskiego, Zakonu Dominika św. Kaznodziejskiego, [w:] *Mowy Pogrzebowe i przygodne Ks. Fabiana Birkowskiego z krytyczną oceną mówcy przez ks. Adolfa Szlagowskiego prof. Seminaryum metropolitalnego*, cz. II, Warszawa 1901, s. 89-143.

O Exorbitancyach kazania dwoje. Przeciwno niewiernym, heretykom, odszczepieńcom, i nowym politykom, Wierze ś. Katolickiej Rzymskiej i Duchowieństwu nieprzyjaciolom Przez W O. ks. Fabiana Birkowskiego Zakonu Dominika świętego kaznodziejskiego, króla j. m. szwedzkiego Władysława Zygmunta Kaznodzieję, napisane w Warszawie roku pańskiego 1632, [w:] *Ks. Fabiana Birkowskiego zakonu kaznodziejskiego, kaznodziei Władysława IV, Kazania przygodne i pogrzebowe z dodatkiem Kazania ks. Makowskiego na pogrzebie tegoż W. Ks. Fabiana Birkowskiego Zesztytów cztery*, wyd. K. J. Turowski, Kraków 1859, s. 1-33

Literatura przedmiotowa

Barącz S., *Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego w Polsce*. t. 2. Lwów 1861.

Brzozowski M, Dąbrowski J., *Birkowski Fabian OP*, [w:] Encyklopedia katolicka, t. 2, Lublin 1985, kol. 584-585.

Brzozowski M, Nadolski B., *Homilia* [w :] Encyklopedia katolicka, t. 6, Lublin 1993, kol. 1175-1176.

Chrościcki J. A., *Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej*, Warszawa 1974.

Dybek D, „*Bogu, co boskie, cesarzowi, co cesarskie...:*” – problematyka społeczno-religijna w kazaniach Fabiana Birkowskiego, „Napis” S. 12, 2006, s. 253-263.

Dynowska M., *Birkowski Fabian*, [w:] *Polski słownik biograficzny* (dalej: PSB), t. 2, Kraków 1936, s. 104-105.

Estreicher K., *Bibliografia polska*, cz. III: *Obejmująca druki stóleci XV-XVIII w układzie abecadłowym*, t. 2, Kraków 1894.

Kałdon S. M., *O Fabian Birkowski OP (1566-9 XII 1636) jako kaznodzieja*, „Premisla Christiana”, t. 9, 2001, s. 189-215.

Krochmal J., *Rola Fabiana Birkowskiego OP w kaznodziejstwie potrydenckim*, „Summarium” 36/37, 1987/1988, s. 147-163.

Migut B., *Kazanie (pojęcie)*, [w :] Encyklopedia katolicka, t. 8, Lublin 2000, kol. 1265.

Ozorowski E., *Birkowski fabian Adam*, [w:] *Słownik polskich teologów katolickich*, Warszawa 1981, s. 163-165.

Pelczar J. S., *Zarys kaznodziejstwa w Polsce*, wyd. II, Kraków 1917.

Platt D., *Kazania pogrzebowe z przelomu XVI i XVII wieku. Z dziejów prozy staropolskiej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992.

Rowińska-Szczepaniak M., *Fabian Birkowski i jego misyjne przepowiadanie. W 370 rocznicę śmierci kapelana obozowego*, „Napis”, S. 12, 2006, s. 239-252.

Rowińska-Szczepaniak M, *Królowe „pamięcią pogrzebną wspomniane”*, [w:] *Dominikanie na ziemiach polskich w epoce nowożytnej*, red. A. Markiewicz M. Miławicki, Kraków 2009 (Studia i Źródła Dominikańskiego Instytutu Historycznego, 5) s. 137-151.

Rowińska-Szczepaniak M., *Paraboliczność w retoryce barokowego kaznodziei*, „Kwartalnik Opolski” 4, 2014, s. 3-14.

Rozbiór krytyczny kazań ks. Fabiana Birkowskiego OP na niedziele i święta doroczne, oprac., przez ks. Józefa Krukowskiego, Kraków 1898.

Szady B., Szady J., *Kazania na Wielki Tydzień w epoce nowożytnej w Polsce*, [w:] *W kręgu wielkopostnej pobożności i bractw religijnych*, red. J. Bień et. al., Lublin 2007, s. 88-1-101.

Szlagowski A., *Życie, charakterystyka i dzieła ks. Fabiana Birkowskiego* [w:] *Mowy Pogrzebowe i przygodne Ks. Fabiana Birkowskiego z krytyczną oceną mówcy przez ks. Adolfa Szlagowskiego prof. Seminarium metropolitalnego*, cz. I, Warszawa 1901, s. 1-73.

Śniegocki J., *Z problemów kaznodziejstwa Fabiana Birkowskiego (1566-1636)*, „Studia Płockie”, t. 5, 1977, s. 67-83.

Wisner H., *Walka o realizację konfederacji warszawskiej za panowania Zygmunta III Wazy*, „Odrodzenie i reformacja w Polsce” 19, 1974, s. 129-149.

Żelazko R., *Kaznodzieja według Fabiana Birkowskiego*, [w:] *Chrześcijańska odpowiedź na pytanie człowieka. W 750-lecie służby polskich dominikanów Bogu i ludziom*, Warszawa 1974, s. 449-463.

Żrałko D., *Biografia Fabiana Birkowskiego w świetle kazania pogrzebowego Adama Makowskiego i badań archiwalnych*, „Pamiętnik Literacki” 96, 2005, z. 2, s. 215-227.